

Prazsák Gergő

Prolegomena az európai internethasználók értékpreferenciaváltozásának vizsgálatához

Ma már többen használják Európában és Magyarországon is az internetet, mint ahányan sohasem lépnek be a virtuális térbe. Az *Eurostat* legfrissebb adatai szerint az internetet legalább heti rendszerességgel használók aránya az Európai Unió szinte minden országában meghaladja az 50 százalékot, s az otthoni internetkapcsolattal rendelkező háztartások aránya is több mint 50 százalékos.¹ Mindezek alapján elmondható, hogy Európában jelenleg már az tekinthető különösnek, ha valaki nem használja az internetet. Az internethasználat rendszeressége azonban nem egyenletes: egyesek gyakrabban, mások ritkábban élnek ezzel a lehetőséggel. A felmérések alapján úgy tűnik, hogy ma már az online világba történő bekapcsolódást, illetve annak gyakoriságát egyre inkább kulturális, attitűdbeli meghatározottságok szabják meg, szemben a korábban tapasztalt kemény szociológiai korlátokkal (Dessewffy és Rét 2005). Következésképpen egyre nagyobb jelentőségre tesznek szert az ún. másodlagos digitális egyenlőtlenségek (Galácz és Ságvári 2008). E tanulmány arra vállalkozik, hogy a másodlagos egyenlőtlenségek közül az egyén és a társadalom által követett értékek meghatározó hatásainak változását kövesse nyomon az elmúlt évtized Európájában, néhány kiemelt szempont alapján.

A társadalom és az egyén harmonikus kapcsolatában mind az egyén, mind a társadalom alkalmazkodóképessége különös jelentőséggel bír. Az egyénnek el kell fogadnia a kultúra évezredekken átörökített, hagyományos együttélési szabályrendszerét, ami a korábban élt és az aktuális generációk konstruktív tevékenységének eredményeként alakul ki (Berger és Luckmann 1998). A társadalomnak és a kultúrának pedig rugalmasnak kell lennie, hiszen a társadalmi valóság folyamatos újrateremtése nem lehetséges az egyén szerepvállalása nélkül: mindenki hozzátesz valamit a kultúrához, de el is vesz belőle, miközben éli az életét. A társadalmi valóság, a kultúra a maga szabályrendszerével „ránhezdedik” az egyénre, akinek le kell mondania arról, hogy a kultúra teljes egészében az ő individuális valóságának megfelelően alakuljon. A társadalom és az egyén harmonikus kapcsolata akkor bomlik meg, ha a társadalmi együttélés szabályrendszere túl sok lemondást igényel az egyéntől, vagy ha az egyén nem akar alkalmazkodni a társadalmi együttélés normáihoz. Ebben az esetben a társadalom anómikus állapotba

¹ Mindössze hat ország jelent kivételt ez alól: Bulgária, Ciprus, Görögország, Olaszország, Portugália és Románia. http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/information_society/data/main_tables (letöltés: 2010. március 29.)

kerül, ami egyrészt a személyiség, másrészt a társadalmi normák elbizonytalanodásában jelenik meg (Freud [1930] 1982, Bíró 1997).

A harmónia kulcsa mind az egyéni psziché, mind a társadalmi együttélés szempontjából a stabil értékrend. Az uralkodó értékrend mintegy láncként köti össze az egyént a társadalommal, s gondoskodik a személyiség és a társadalom integritásáról egyaránt (Váriné 1987). Ezért az egyén és a közösség által követett értékek vizsgálata különös jelentőséggel bír az internethasználat szempontjából is. Az internethasználat erősen összefügg az egyén és a társadalom által fontosnak tartott értékek alakulásával. A társadalmi együttélést biztosító értékek, értékrendek ugyan lassan változnak (Csepeli 2006), de azért változatlanok sem tekinthetők (Inglehart 1977, 1997), s történetiségük mintegy meghatározza és előrevetíti a jövő társadalmi együttélését biztosító újabb értékrendek alakulását. Erre utal Szűcs Jenő (1981) is, amikor bemutatja, hogy az európai társadalomfejlődésben az egymás után következő társadalmi, gazdasági és politikai rendszerek miként hozták létre Európa három történeti régióját. Kötetünkben (Csepeli és Prazsák 2010) empirikus vizsgálatokkal igazoltuk, hogy Szűcs Jenő elmélete, amely alapvetően történelmi előzményekre vezet vissza a földrajzi meghatározottságuk mellett lakosságuk lelki természetű vonásai alapján is markánsan elkülönülő európai történeti régiók kialakulását, az információs korban, a XXI. században sem veszített érvényességéből.

Értékvizsgálatok

Az első empirikus szociálpszichológiai vizsgálatok is kitüntetett figyelmet fordítottak az egyén és a csoport által követett értékekre (Allport et al. [1931] 1960). További példaként említhetjük Milton Rokeach ([1960] 1967, 1973) kísérletét, aki eszköz- és célértékeket különített el és vizsgált. Rokeach elméleti megközelítését és gyakorlati módszereit magyar kutatók is átvették (pl. Varga 1969, Hankiss 1977). Számos pszichológiai értékteszt született és értékutatásokat is végeztek, de a nemzetközi összehasonlító kutatásokra a hetvenes évekig várni kellett. 1967 és 1973 között Hofstede (2001: 42) a világ 71 országában összesen 88 ezer megkérdezettől szerzett válaszokat kérdőívére (Hofstede [1980] 2001: 48), melynek alapján négy értékdimenziót azonosított: individuális – kollektív, egyenlőtlenség – egyenlőség, bizonytalanságsökkenés, valamint a maskulinitást mérő férfi – női dimenziót (Hofstede 2001). Mintája azonban nem volt reprezentatív, ugyanis vizsgálatait csak az IBM alkalmazottai körében végezte (a könyv első kiadásában [1980] HERMES álnévvel említette a céget).² A nyolcvanas évek elején indult a Föld teljes népességének reprezentatív mintáját megcélzó *World Values Survey (WVS)* kutatási projekt, amely napjainkban is tart. A kutatás vezetője Ronald Inglehart. A kérdőívben számos kérdés szerepel az értékek követésére vonatkozóan, amelyeket Inglehart és munkatársai a materiális és posztmateriális, valamint a tradicionális és szekuláris dimenziók mentén csoportosítanak (Inglehart és Welzel 2005). A *European Social Survey (ESS)* program Shalom Schwartz (1992, 1994) értéktesztjét használja, amely kiváltképp alkalmas mind az egyén, mind a társadalom által preferált értékek felmérésé-

² Hofstede 2001: 73.

re (Csepeli és Prazsák 2010). A hozzáállás, a beállítódás, a lélek kulcstényező, melynek legnehezebben változó, ugyanakkor legerőteljesebb determinációt jelentő részét *értéknek* nevezzük (Csepeli 2006).

A társadalomfilozófia évezredek óta foglalkozik etikai kérdésekkel, arra keresve a választ, hogy mi *jó* és mi *rossz*. Az európai kultúrkör talán legkorábbi ránk maradt mondata a milétoszi Anaximandrosztól származik, s Nietzsche így fordítja (s ezzel interpretálja): „Amikből keletkeznek a dolgok, azokba történik a pusztulásuk is szükségszerűen; mert büntetést és jóvátételt fizetnek egymásnak jogtalankodásaikért az idő elrendelése szerint.” ([Nietzsche 1873] KRS 2002: 169). Annak ellenére, hogy Heidegger a XX. században az i.e. 610-ben született milétoszi filozófus maximájának a fentitől eltérő fordítását (és ennek következtében értelmezését) javasolta, még nála is megjelenik a „jogtalanság” szó (Heidegger [1946] 2006: 324), ami egyértelműen bizonyítja, hogy a ránk maradt legkorábbi mondas az együttélési normákkal, azaz a *jó* és a *rossz* kérdésével is kapcsolatos (bármit is jelentsen valójában). Akkor hangozhatott el ez a mondat, amikor az ókori görög közösség társadalommá kezdett átalakulni. Akkor, amikor a hit és a ráció még nem vált el erőteljesen és szükségszerűen egymástól. Az évezredek során azonban az etika szinte teljes egészében a ráció hatalma alá került. „A moralitás nem érzés kérdése, hanem gondolkodásé, érvelésé és ezek közösségi felülvizsgálatáé. A moralitás tehát nagyrészt racionális módon, diszkusziókkal vizsgálható felül. Etikai megfontolásainknak arra a képességünkre kell hivatkoznunk, hogy érzelmektől és közvetlen motivációs késztetésektől függetlenül is el tudjuk dönteni egy adott szituációban, hogy mi a helyes és mi nem.” (Boros 2009: 25) Boros János már a közösség legitimációs erejét is segítségül hívja az etikai kérdések tárgyalása során, ugyanakkor azt is jelzi, hogy egyén nélkül nem lehetséges a morál. Hozzáteszem: *szabad* egyén nélkül nem lehetséges etika. A szabadság és a morál összefonódását Kant a következőképpen fogalmazza meg: „Noha a morális törvénynek a szabadság a *ratio essendije*, a szabadságnak a morális törvény a *ratio cognoscendije*” (Kant [1788] 2004: 8).

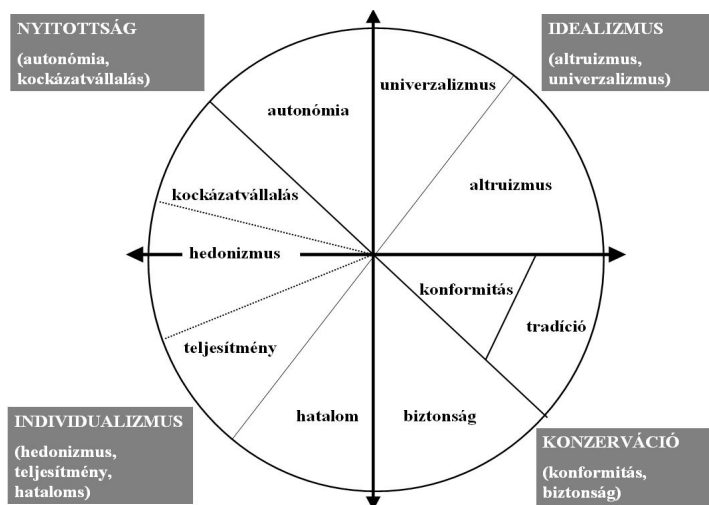
A filozófiai szempontból tekintett egyén és közösség (nota bene: kultúra) közötti feszültséget implikáló megközelítések az előbbieken hivatkozott szociálpszichológiai, szociológiai megközelítésekre is rányomják bélyegüket. Schwartz ugyanakkor amellet érvel, hogy az általa kidolgozott értékeszt (1992) nemcsak hogy univerzálisan használható, hanem azon túl, hogy egyszerre teszi lehetővé az egyén és a kultúra által követett értékek vizsgálatát (Schwartz és Boehnke 2004), a morális univerzum felmérésére is alkalmas, következően abból, hogy a megkérdézettek morális tartalommal is felruházzák a kérdőívben szereplő értékosztályokat (Schwartz 2007).

Az empirikus vizsgálat eredményei

Akár a szociológia, akár a pszichológia, a szociálpszichológia vagy a filozófia esz-köztárának használatával szeretnénk érvényes és megbízható megállapításokat tenni arról, hogy az egyén és a társadalom által követett értékek milyen mértékben támogatják, illetve gátolják az internethasználatot, viszonylag könnyedén ellenőrizhetetlen állításokba bonyolódhatunk. Ennek kiküszöbölése céljából európai kontextusban érdemes a *European Social*

*Survey (ESS)*³ longitudinális kutatási projekt felméréseire, az azokban felhasznált egyszerűsített Schwartz-kérdőívre támaszkodni az elemzés során. A kutatás kérdőívbe Schwartz eredetileg 47 kérdést tartalmazó tesztjéből (1992) 21 olyan kérdés került be, amelyek Schwartz szerint alkalmasak arra, hogy az általuk megjelenített értéktérben meghatározzuk az egyén és a kultúra egymáshoz viszonyított helyét, valamint összehasonlítsuk a különböző társadalmak, kultúrák értékrendjeit (Schwartz 2003).

Schwartz értékesztjében különböző személyiség típusokat sorolnak fel a megkérdezetteknek, akiket arra kérnek, hogy hatfokú skálák⁴ segítségével mondják meg, mennyire hasonlít rájuk a leírt személyiség. Az *ESS* kérdőívbe bekerült 21 személyiség-leírás két nagyobb értéktengely mentén tíz értékosztályba rendeződik.

1. ábra.

Az értékek rendszere Schwartz szerint. Forrás: Schwartz 2003: 270

Az ábráról leolvasható, hogy a tíz értékosztályból kettő eleve átnyúlik a két nagyobb megkülönböztető tengely által felosztott értéktéren. A *konformitás* és a *tradíció* egyértelműen a *konzerváció*hoz áll közel, azonban mindkettő annak külön alosztályát képezi. A két tengely által felosztott négy értéktér-szelet közül ez az egyedüli, ahol három értékosztály (ill. alosztály) szerepel. A *konformitás* értékosztály központi eleme az, hogy a megkérdezett hasonlóan érzi magához az olyan személyt, aki fontosnak tartja, hogy *az embereknek azt*

3 Az *ESS* kutatás dokumentációja elérhető a www.europeansocialsurvey.org oldalról. Az adatok feldolgozásával kapcsolatos rövid módszertani útmutatót lásd Csepeli és Prazsák (2010: 216-219). A könyvben található adatbázishoz képest már frissebb adatok is elérhetők, ugyanis 2010. március 26-án megjelent a felmérés negyedik hullámából származó adatbázis 3.0 verziója. A jelen tanulmányban már mindenütt a legfrissebb, 3.0 jelzésű adatbázis adatai szerepelnek.

4 A könnyebb értelmezhetőség szempontjából a skálákat be kell forgatni, s így a következő attribútumok adódnak: (1) „egyáltalán nem hasonlít rám”; (6) „nagyon hasonlít rám”. A skála magas kódértékei azt jelentik, hogy a megkérdezett nagyon hasonlóan találja önmagához a leírt (adott értéket képviselő) személyiséget. Terjedelmi okok miatt a teljes kérdőív e helyütt nem közölhető, de az *ESS* honlapjáról letölthető.

kell csinálniuk, amit mások mondanak nekik, valamint fontos számára, hogy mindig megfelelően viselkedjen. A tradíció ennél bővebb értékosztály, ugyanis a tradíciót fontosnak tartó megkérdezettek az olyan személyt érzik magukhoz hasonlóknak, akinek fontos, hogy szerény és visszafogott legyen, továbbá a hagyományok és a vallási, illetve családi szokások is fontosak számára.

A másik különös értékosztályt a *hedonizmus* jelenti. A hedonizmus Schwartz értékelméletében egyaránt tartozik a nyitottsághoz és az individualizmushoz. A hedonizmus értékosztályban magas értékkel szerepel az a megkérdezett, aki fontosnak tartja, hogy jól érezze magát, aki szereti kényeztetni magát, akinek fontos, hogy olyan dolgokat csináljon, amelyek örömet okoznak neki. Ennek következtében a hedonista ember ugyan nyitott a változásokra (az éppen aktuális igényeinek megfelelően), de az általános (már-már filozófiai) nyitottsághoz képest sokkal inkább jellemző rá az a materiális beállítottság, ami az individualizmushoz közel álló értéktér-szelethez tartozó értékeket, a teljesítményt és a hatalmat fontosnak tartó személyekre jellemző.

A teljesítmény értékosztály azokra az emberekre jellemző leginkább, akiknek fontos, hogy sikeresek legyenek, akik szeretnék, hogy az emberek elismerjék a teljesítményüket, továbbá fontosnak tartják, hogy megmutassák képességeiket. Az individualizmus érték-tengelyhez közel található értéktér-szelethez tartozó harmadik értékosztály a hatalom. Az az ember, akinek az értékrendszerében lényeges szerepet tölt be a hatalom, fontosnak tartja, hogy gazdag legyen, valamint azt is akarja, hogy az emberek azt csinálják, amit ő mond. Az ilyen ember éppen az ellentéte annak, akinek a materiális értékek kevésbé, míg a posztmateriális értékek sokkal inkább fontosak: ők az idealisták.

Az idealizmus értéktér-szelet közelében két értékosztály található: az altruizmus és az univerzalizmus. Az altruizmus értékosztály annak az embernek az életében van jelen döntő meghatározó elemként, aki egyrészt igen fontosnak tartja a becsületességet, másrészt törődik mások jólétével, és életét a hozzá közel álló embereknek akarja szentelni. Voltaképpen az altruizmus értékosztály általánosítása jelenti az univerzalizmus értékosztályba tartozó értékeket. Az ide sorolt értékek azoknak az embereknek fontosak, akik úgy vélik, hogy mindenkinek egyenlő lehetőséggel kellene rendelkeznie az életben, s akik fontosnak tartják, hogy még akkor is megértsék az embereket, ha nem értenek egyet velük. Az univerzalizmus értékosztály azonban nemcsak ezeket az egalitárius értékeket öleli fel. Tartalmazza a környezet védelmét, a környezet megóvását is, s ezáltal az egalitárius dimenzió kiegészül a felelősséggel. Ugyanis azok az emberek, akik az univerzalizmus értékosztály súlyát fontosnak ítélik meg a saját értékrendszerükben, fontosnak tartják azt is, hogy vigyázzanak a környezetükre. Voltaképpen Tenzin Gyatso, a XIV. Dalai Láma egyik Ázsiában gyakran idézett gondolatának szellemében élnek, miszerint „a boldogság valódi forrása az egyetemes felelősség”.

Az univerzalizmus értékosztály mellett, a tengely másik oldalán található az autonómia értékosztály. Ez az olyan ember életében tölt be különösen nagy szerepet, akinek fontos, hogy új dolgokat találjon ki, hogy kreatív legyen, aki szereti a dolgokat a saját egyéni módján intézni. Az autonóm ember az újdonságokra való nyitottságon túl szabad ember is, akinek fontos, hogy saját maga döntsön arról, hogy mit csinál. Az autonómia körszelet másik oldalán a kockázatvállalás értékosztály található. A kockázatvállaló emberhez az autonómia és az individualizmus egyaránt közel áll, hiszen az autonóm egyén a heteronóm egyénhez képest kockázatvállalóbb. Azok, akik szeretik a meglepetéseket, szeretnek új dolgokat csinálni, keresik a kalandokat és összességében izgalmas életet akarnak élni, nem-

csak *nyitottak* az újdonságokra, hanem egyszersmind *kockázatvállalók* is. Ez a nyitottság éppen az ellenkezője annak, ami az 1. ábrán bemutatott *konformitás*, *tradíció* és *biztonság* értékosztályokkal, azaz a *konzervációval* írható le. A *biztonság* értékosztályba két érték tartozik, melyek közül az egyik az egyén, míg a másik a közösség szempontjából fogalmaz meg hasonló magatartást, elvárást. A biztonság értékeinek komoly jelentősége van annak az embernek az életében, aki *elkerül mindent, ami veszélyezteti biztonságát*, valamint aki elvárja, hogy *a kormány biztosítsa biztonságát mindenfajta fenyegetéssel szemben*, és azt akarja, hogy *az állam erős legyen, hogy meg tudja védeni polgárait*.

Schwartz úgy véli, hogy a felsorolt értékek jól leírják az emberek értékrendszerét, s ezeknek a különböző léptékű aggregálásával az egyes országok társadalmi, továbbá a különböző kultúrák értékrendszerei is leírhatók és összehasonlíthatók (Mohler és Wohn 2005).

Annak érdekében, hogy meg tudjuk ragadni mind az egyén, mind a kultúra által preferált értékhierarchiát, Schwartz a következő eljárást javasolja a kérdőívet kitöltő egyének válaszainak aggregálására. Az első lépésben minden megkérdezett esetében ki kell számítani a 21 személyiség-leírással kapcsolatban adott válaszok átlagpontszámát. Ez voltaképpen az egyén értékgazdagságát jelenti: minél magasabb ez a szám, annál inkább fontosnak tartotta az egyén a felsorolt értékeket. Ezt követően ki kell számítani az egyes értékosztályokat megjelenítő személyiség-leírások átlagait. Miután megvan a két átlag, azok különbsége alapján – állítja Schwartz (2003) – minden megkérdezett esetében megállapítható, hogy az adott értékosztály mennyire tér el az egyénre jellemző értékgazdagságtól. Így például ha valaki az *autonómia* értékosztályába tartozó értékeket összességében nagyon fontosnak tartja⁵ (pl. az ehhez az értékosztályhoz tartozó mindkét változó esetében 6 ponttal, míg az összes értéket összességében átlagosan csak 2 ponttal minősítette, vagyis $6-2 = 4$ pontszámmal rendelkezik az *autonómia* értékosztályban), akkor azoknak az értékklaszterébe fog tartozni, akiknek a saját értékhierarchiáján belül más értékeknél fontosabb az *autonómia*. Ezzel a módszerrel minden értékosztály súlya megállapítható, s így leírható az egyén értékhierarchiája, az egyéni értékpreferenciák aggregálásával pedig azonosíthatók a különböző társadalmak és kultúrák által preferált értékrendszerek.

Az internethasználat meghatározottsága az értékek terében

A 2002⁶ óta végzett ESS adatfelvételek mindegyikében megtalálható volt a Schwartz által kidolgozott értékeszt mellett az internethasználatra vonatkozó következő kérdés

5 Vagyis a kérdőívben leírt autonóm személyiség típusokat önmagához nagyon hasonlóknak tartja.

6 A különböző adatfelvételi időpontokban nem egyezik meg tökéletesen a résztvevő országok listája. A közel harminc ország egyenkénti bemutatására azonban jelen tanulmányban nincs lehetőség, ezért csak valamilyen földrajzi egységekre vonatkozó aggregációt lehet használni. Ha külön nincs jelezve, akkor a számitások minden mintába került európai ország lakosságára együttesen vonatkoznak (lásd Csepeli és Prazsák 2010: 217-218). A teljes európai mintára vonatkozó elemzések a következő országokból származó mintákra vonatkoznak: Ausztria (2002, 2004, 2006), Belgium (2002, 2004, 2006, 2008), Bulgária (2008), Svájc (2002, 2004, 2006, 2008), Ciprus (2006, 2008), Csehország (2002, 2004, 2006, 2008), Németország (2002, 2004, 2006, 2008), Dánia (2002, 2004, 2006, 2008), Észtország (2004, 2006, 2008), Spanyolország (2002, 2004, 2006, 2008), Finnország (2002, 2004, 2006, 2008), Franciaország (2002, 2004, 2006, 2008), Egyesült Királyság (2002, 2004, 2006, 2008), Görögország (2002, 2004, 2006, 2008), Horvátország (2008), Magyarország (2002, 2004, 2006, 2008), Írország (2002, 2004, 2006), Olaszország (2002, 2004), Luxemburg (2002, 2004), Lettország (2008),

is: „Milyen gyakran használja az internetet, a világhálót vagy az e-mailt – otthon, a munkahelyén vagy más helyen – magáncélra?”⁷ Erre az ún. zárt kérdésre egy nyolcfokozatú skálán, a következő attribútumok valamelyikének megjelölésével kérték a válaszokat: „nincs hozzáférésem sem otthon, sem a munkahelyemen” (0), „sohasem használom magáncélra” (1), „ritkábban, mint havonta egyszer” (2), „havonta egyszer” (3), „havonta többször is” (4), „hetente egyszer” (5), „hetente többször” (6), „minden nap” (7). A kérdés – elsősorban a (0) kategória miatt, amely nem a használatra, hanem a hozzáférésre vonatkozik – korántsem nevezhető tökéletesnek, de releváns különbségekre utalhat a hozzáférés hiánya is. Ma már Európa nyugati és északi területein elenyésző ennek a jelentősége, azonban az ESS projekt felmérései az egyes mintaévekben nem pontosan ugyanazokra az országokra terjedtek ki (az évek során több kelet-európai ország is a mintába került), és bár az internet-hozzáféréssel nem rendelkező megkérdezettek aránya mindenütt folyamatosan csökkent, a felmérés kelet-európai expanziója következtében ez a kategória továbbra is releváns maradt, tehát – az összehasonlítás szempontjait is figyelembe véve – szerepel a következő számításokban.

1. táblázat.

Az internethasználat gyakoriságának átlaga és az internet-hozzáféréssel nem rendelkezők százalékos aránya a teljes európai mintában (2002-2008)

	<i>nincs hozzáférése az internethez</i>	<i>sohasem használja magáncélra</i>	<i>valamilyen szintű rendszerességgel használja</i>	<i>az internethasználat gyakoriságának átlaga</i>
2008	27,2	14,8	58	3,76
2006	36	14,5	49,5	3,11
2004	41,1	17,1	41,8	2,56
2002	46,3	16,6	37,1	2,23

A táblázatról leolvasható, hogy Európában a 2008. év volt az első olyan mintaév, amikor a 15 éven felüli lakosság körében már többen használták az internetet, mint ahányan nem. Az évek során az internethasználók arányának növekedésével párhuzamosan folyamatosan csökkent a hozzáféréssel nem rendelkezők aránya.

Annak érdekében, hogy az internethasználat gyakoriságát meghatározó tényezők között feltárhassuk az egyén által fontosnak tartott értékek szerepét, érdemes lineáris regresszió-analízist végezni mindegyik mintaévre vonatkozóan, függő változóként az internethasználat gyakoriságát, független változókként pedig az előzőekben bemutatott Schwartz-féle értékosztályokat választva. Az elemzések eredményeit a következő táblázat mutatja.

A 2. táblázat utolsó sora alapján megállapítható, hogy 2002 és 2008 között egyre meghatározóbbá válnak az értékek: míg 2002-ben az internethasználat gyakoriságát meghatározó okok mintegy 15,5 százalékát magyarázták az egyén által követett értékek, addig 2008-ban ugyanez az arány már 18,7 százalék. Miközben összességében nőtt az értékek meghatározó ereje, átrendeződött a különböző értékek meghatározó erejének rangsora is. Minden érték mindegyik mintaévben azonos irányban határozta

Hollandia (2002, 2004, 2006, 2008), Norvégia (2002, 2004, 2006, 2008), Lengyelország (2002, 2004, 2006, 2008), Portugália (2002, 2004, 2006, 2008), Románia (2008), Svédország (2002, 2004, 2006, 2008), Szlovénia (2002, 2004, 2006, 2008), Szlovákia (2004, 2006, 2008), Ukrajna (2004, 2006, 2008).

7 A továbbiakban erre a változóra mint az *internethasználat gyakoriságára* hivatkozom.

meg az internethasználat gyakoriságát, két érték azonban, nevezetesen a *konformitás* és a *hatalom* „különös módon” viselkedett. E két érték meghatározó ereje 2008-ra teljesen eltűnt. Ugyanakkor 2002 és 2008 között csökkent a *biztonság* és a *tradíció* negatív irányban kifejtett meghatározó ereje (bár ez utóbbi 2002 és 2004 között erősödött). Ez a négy érték az 1. ábrán bemutatott értéktér „konzerváció” jelzésű szeletéhez áll a legközelebb. Az átrendeződésre – azon túl, hogy több dél-európai ország is a mintába került – minden bizonnyal a 2004-ben Madridban és a 2005-ben Londonban elkövetett terrorcselekményeknek is hatása volt. A *konformitás* és a *biztonság* negatív meghatározó erejének csökkenése csak látszólag ellentétes ennek a két eseménynek (és egyéb hasonló fenyegetéseknek), valamint a 2008-as gazdasági válságnak a következményeivel. A *biztonság*, a *tradíció* és a *konformitás* meghatározó erejének csökkenése, továbbá a *hatalom* negatív meghatározó erejének eltűnése (2008-ra) azt is jelenti, hogy ezeknek az értékeknek a tekintetében kisebb különbségek vannak az internet-használók és az internetet nem használók között, azaz a társadalom internetező és nem internetező tagjai egységesebben ítélik meg ezeknek a fontosságát. Mindenesetre a *biztonság* és a *tradíció* (összességében a „konzerváció”) 2002-ben és 2008-ban egyaránt ellentétes irányú hatással volt az internethasználat gyakoriságára: akik ezeket az értékeket fontosnak tartották, ritkábban jelentek meg a virtuális térben, mint azok, akik számára ezek kevésbé voltak fontosak.

2. táblázat.

Az internethasználat gyakoriságát meghatározó értékosztályok (2002-2008)⁸

<i>értékosztály</i>	2002	2004	2006	2008
biztonság	-0,166	-0,169	-0,105	-0,085
konformitás	-0,076	-0,113	-0,026	nem szignifikáns
tradíció	-0,175	-0,203	-0,092	-0,07
altruizmus	nem szignifikáns	0,016	0,083	0,139
univerzalizmus	0,044	nem szignifikáns	0,097	0,098
autonómia	0,036	0,039	0,11	0,141
kockázatvállalás	0,062	0,022	0,121	0,151
hedonizmus	0,032	0,026	0,151	0,188
teljesítmény	0,045	0,031	0,111	0,114
hatalom	-0,033	-0,092	nem szignifikáns	nem szignifikáns
R ²	0,155	0,167	0,175	0,187

F próba szig. 0,000; T próba szig 0,000

A fenti tendencia érvényesülése mellett az 1. ábrán bemutatott értéktér további három szeletének a meghatározó ereje növekedett. Ezek az értékek pozitív hatást fejtenek ki az internethasználat gyakoriságára, azaz minél inkább fontosnak tartja valaki ezeket, annál gyakrabban használja az internetet. Egyszerre kétirányú változás megy végbe. Egyrészt 2004-re megjelent és azóta markánsan növekedett az *altruizmus* meghatározó ereje, s ezzel összefüggésben az *univerzalizmusé* is, ami annyit jelent, hogy az internetet gyakran használó európaiak körében jóval fontosabbá vált az egymásra való odafigyelés, a segítségnyújtás, valamint a másokért és a környezetért való felelősségvállalás, mint az

⁸ Standardizált béta együtthatók.

internetet nem használók között. Az ebből a szempontból 2002-ben és 2004-ben inkább „nihilista” színezetű internethasználat 2006 és 2008 között megváltozott: minden bizonynyal továbbra is jelentős meghatározottságot jelent az internethasználatban a szórakozás, ám ez mára kiegészül bizonyos fokú közösségi érzékenységgel és felelősségvállalással is. Mintha az európaiak Kant kategorikus imperatívuszának engedelmességgel kezdenék használni (illetve egyre gyakrabban használni) az internetet.

Ennek bizonyos mértékig ellentmond az, hogy az internethasználatot meghatározó értékek átrendeződésének másik része – az *autonómia*, a *kockázatvállalás*, a *hedonizmus* és a *teljesítmény* tekintetében – az egyénhez kötődik. Ezeknek az értékeknek a meghatározó súlya 2002 és 2008 között gyakorlatilag folyamatosan nőtt (a *teljesítmény* és a *hedonizmus* súlyának 2004-es visszaesését nem számítva). Ebből a szempontból a *hedonizmus*, az *autonómia* és a *kockázatvállalás* hihetetlen pályát futott be: ezek fontosságának megítélésében jelentősen megnőtt a különbség az internethasználók és az internetet nem használók között. Azok az emberek, akiknek fontos az *autonómia*, akiknek az életprogramjában központi helyet foglal el a *szép élet megélésének* imperatívusza (Schulze [1992] 2000) és ennek érdekében akár *kockázatokat* is vállalnak, gyakrabban használják az internetet, mint azok, akikről ez nem mondható el. Ennek tükrében mintha az „örök visszatérés” nietzschei gondolatából adódó morál jelenne meg.

A kategorikus imperatívusz és az örök visszatérés az internetezőők moráljában

Ha az egyéni személyiség-típusok és a szociológiai vizsgálatok szintjéről megkísérünk filozófiai magasságokba „emelkedni”, felmerül a kérdés, hogy az internethasználat gyakoriságát meghatározó értékek közül vajon a Kant vagy a Nietzsche nevével fémjelzett morál kerekedik-e felül? Mivel a további kutatási hipotézisnek szánt kérdést e két filozófus egymástól eltérő kategorikus imperatívuszaira utalva tettük fel, érdemes ezeket legalább dióhéjban áttekintenünk.

Nietzsche egyértelműen az individuum pártján áll, s halála előtt mintegy húsz évvel, „A vidám tudomány” [1882] című kötetének 341. passzusában így ír „a szükség-szerűség szeretetéről” (*amor fati*):

„A *leghatalmasabb teher*. – Mi lenne, ha egy napon vagy éjszakán egy démon utánad lopakodna a legmagányosabb magányodba és így szólna hozzád: 'Ezt az életet, amelyet most élsz, még egyszer és még számtalanszor újra kell élned, és nem lesz benne semmi új, hanem minden fájdalomnak, kéjnek, minden gondolatnak és sóhajnak, életed minden kimondhatatlanul apró és nagy eseményének ugyanúgy kell visszatérnie hozzád, ugyanabban a sorrendben és egymásutániségben – pontosan ugyanennek a póknak kell visszajönnie és holdfénynek a fák között, pontosan ugyanennek a pillanatnak és nekem magamnak. A lét örök homokóráját újra meg újra megfordítják – és téged vele együtt, te porszemek porszeme!' – Nem vágnád magad fogcsikorgatva a földhöz, átkozva a demont, aki így beszélt? Vagy megéltél már valaha oly feledhetetlen pillanatot, amikor azt válaszoltad volna neki: 'Isten vagy és sohasem hallottam még istenibbet ennél!'

Ha e gondolat úrrá lenne rajtad, megváltoztatna teljes valódban, sőt talán föl is örölné, a mindenre és minden dolgokra vonatkozó kérdés: 'akarod-e mindezt még egyszer és számtalanszor újra?' nehezedne a legsúlyosabb teherként cselekvésedre? Vagy mennyi jóindulatról kellene tanúbizonyságot tenned önmagad és az élet iránt, hogy *soha többé ne kívánj* egyebet, csak e végső és örök megerősítést és szentesítést?"

(Nietzsche [1882]: 194)

Nietzsche voltaképpen olyan nézőpontot javasol a *milyen morál szerint éljünk?* kérdésre adható válasz megtalálásához, ahonnan az emberi élet mindössze egy porszem. Porszem az örök visszatérés végeláthatatlan folyamatában. A nietzsche-i morál túl van jón és rosszon, hiszen „szabadság és szükségszerűség filozófiailag hagyományos ellentéte is elenyészik e gondolat fényében, amely a szükségszerűség szeretetére (*amor fati*) nevel” (Tatár 2000: 6), s amely alapján véve egyértelműen a múlandóságra, az Anaximandrosz által is feltett ontológiai kérdésre reagál.

Ezzel szemben Kant kategorikus imperatívusza a következőképpen hangzik: „Cselekedj úgy, hogy akaratod maximája mindenkor egyszersmind általános törvényadás elveként érvényesülhessen” (Kant [1788] 2004: 40). Kant ezzel a szubjektív gyakorlati elvvel voltaképpen összeköti a közösséget és a társadalmat, azaz bizonyos mértékben azt a kérdést is feszegeti, amelyre Boros János is utalt: az egyén és közösség viszonyaként felfogott morált. Miként Kant, Boros is nélkülözhetetlennek, sőt elsődlegesnek tartja a közösség szerepét a *jó* és a *rossz* elválasztásában, a *jó* és a *rossz* meghatározásában. Kant kategorikus imperatívusza minimálisan azt jelenti, hogy élj úgy, cselekedj úgy, hogy tetteidet bármikor, bárki előtt felvállald. És nemcsak, hogy felvállald, hanem példaként is szolgálj mások számára: élj úgy, ahogy szeretnéd, hogy mások is éljenek (és persze minden morális lény tegye ugyanezt)!

Az ember egyik legerősebb antropológiai meghatározottsága, hogy a világ egyedüli olyan élőlénye, amely ontológiai kérdésekkel szembesül élete folyamán. Azonban az ember egy másik legerősebb antropológiai meghatározottsága (a „szociális agy” elméletéből következően, lásd Dunbar 2002) éppen az, hogy társas lény, mégpedig olyan társas lény, amely minden élőlény közül a lehető legtöbb társának képes megjegyezni vágyait, akaratát, szándékait, és saját cselekvését az előre eltervezett cél megvalósítása érdekében sokkal több társával tudja összehangolni, mint bármelyik másik élőlény. Ezért a közös célok elérése érdekében diszkusszió útján hangolja össze cselekvéseit másokkal.

A vizsgálatra váró kérdés tehát a következő: Az internet használatát meghatározó egyéni és kulturális értékek közül vajon az ontológiai kérdés feltételére, vagy pedig a társas meghatározottságra visszavezethető morál játszik-e fontosabb szerepet?

Irodalom

- Allport, C. W., Lindzey, G., Vernon, P. E. 1960 [1931]. *A study of values*. 3rd ed. Boston: Houghton Mifflin
- Berger, P. L., Luckman, T. 1998 [1966]. *A valóság társadalmi felépítése*. Ford. Tomka, M. Budapest: Jószoveg

- Bíró, J. 1997. *Démonok*. Budapest: Új Mandátum
- Boros, J. 2009. *Filozófia! Veszprém: Iskolakultúra*
- Csepeli, Gy. 2006. *Szociálpszichológia*. Budapest: Osiris
- Csepeli, Gy., Prazsák, G. 2010. *Őrök visszatérés? Társadalom az információs korban*. Budapest: Józsefvég
- Dessewffy, T., Réti, Zs. 2005. Az infokommunikációs technológiák terjedése – szubjektív és objektív gátak. In Kolosi T., Vukovich Gy., Tóth, I. Gy. (szerk.) *Társadalmi Riport 2005*. Budapest: Társki
- Dunbar, R. I. M. 2002. Vannak-e kognitív korlátai az e-világnak? Ford. Darskóczy, P. In Nyíri, K. (szerk.) *Mobil-közösség – mobilmegismerés: Tanulmányok*. Budapest: MTA Filozófiai Kutatóintézete
- ESS Round 4: European Social Survey Round 4 Data (2008). Data file edition 3.0. Norwegian Social Science Data Services, Norway – Data Archive and distributor of ESS data.
- ESS Round 3: European Social Survey Round 3 Data (2006). Data file edition 3.2. Norwegian Social Science Data Services, Norway – Data Archive and distributor of ESS data.
- ESS Round 2: European Social Survey Round 2 Data (2004). Data file edition 3.1. Norwegian Social Science Data Services, Norway – Data Archive and distributor of ESS data.
- ESS Round 1: European Social Survey Round 1 Data (2002). Data file edition 6.1. Norwegian Social Science Data Services, Norway – Data Archive and distributor of ESS data.
- Freud, S. 1982 [1930]. Rossz közérzet a kultúrában. In *Esszék*. Ford. Linczényi, A. Budapest: Gondolat
- Galács, A., Ságvári, B. (2008). Digitális döntések és másodlagos egyenlőtlenségek: a digitális megosztottság új koncepciói szerinti vizsgálat Magyarországon. *Információs Társadalom* Vol. 8. No. 2.
- Hankiss, E. 1977. *Érték és társadalom: Tanulmányok az értékészociológia köréből*. Budapest: Magvető
- Heidegger, M. 2006 [1946]. Anaximandrosz mondása. Ford. Kocziszky, É. In *Rejtektutak*. Budapest: Osiris
- Hofstede, G. 2001. *Culture's Consequences: Comparing Values, Behaviors, Institutions, and Organizations Across Nations*. California – London – New Delhi: Sage
- Inglehart, R. 1997. *Modernization and postmodernization : cultural, economic, and political change in 43 societies*. Princeton : Princeton University Press
- Inglehart, R. 1977. *The silent revolution : changing values and political styles among western publics*. Princeton : Princeton University Press
- Inglehart, R., Welzel, C. 2005. *Modernization, Cultural Change and Democracy: The Human Development Sequence*. New York: Cambridge University Press
- Kant, I. 2004 [1788]. *A gyakorlati ész kritikája*. Ford. Papp, Z. Budapest: Osiris
- Kirk, G. S., Raven, J. E., Schofield, M. 2002 [1957]. *A preszókratikus filozófusok*. Ford. Cziszter, K., Steiger, K. Budapest: Atlantisz
- Mohler, Peter, Ph., Wahn, K. 2005. *Persönliche Wertorientierungen im European Social Survey*. ZUMA-Arbeitsbericht Nr. 1.
- Nietzsche, F. 2003 [1882]. *A vidám tudomány*. Ford. Romhányi, T. G. Szeged: Szukits
- Rokeach, M. 1973. *The nature of human values*. New York: Free Press
- Rokeach, M. 1967 [1960]. *The Open and Closed Mind*. New York: Free Press

-
- Schulze, G. 2000 [1992]. Élménytársadalom. A jelenkor kultúrszociológiája. *Szociológiai Figyelő*. No. 1-2.
- Schwartz, S. H. 2007. Universalism Values and the Inclusiveness of Our Moral Universe. *Journal of Cross-Cultural Psychology*. Vol 38. No. 6.
- Schwartz, S. H. 2003. A proposal for measuring value orientations across nations [Chapter 7 in the Questionnaire Development Report of the European Social Survey]. http://www.european-socialsurvey.org/index.php?option=com_docman&task=doc_view&gid=126&Itemid=80 (letöltés: 2010. 03. 30.)
- Schwartz, S. H. 1994. Beyond Individualism/Collectivism: New Cultural Dimensions of Values. In Kim, U., Triandis, H., Kagitcibasi, C., Choi, S. C., Yoon, G. (eds.) *Individualism and Collectivism*. London: Sage
- Schwartz, S. H. 1992. Universals in the Content and Structure of Values: Theoretical Advances and Empirical Tests in 20 Countries. *Advances in Experimental Social Psychology* Vol. 25.
- Schwartz, S. H., Boehnke, K. 2004. Evaluating the structure of human values with confirmatory factor analysis. *Journal of Research in Personality*. Vol. 38. No. 3.
- Szűcs, J. 1981. Vázlat Európa három történeti régiójáról. *Történelmi Szemle* Vol. 24. No. 3.
- Tatár, Gy. 2000. Életrajzi vázlat. In Nietzsche, F. *Túl jón és rosszon*. Budapest: Műszaki
- Varga, K. 1969. Magyar egyetemi hallgatók életfelfogása. (Nemzetközi összehasonlítás). *Magyar Pszichológiai Szemle*. Vol. 26. No. 3-4.
- Váriné, Sz. I. 1987. *Az ember, a világ és az értékek világa*. Budapest: Gondolat

Prazsák Gergő

szociológus 2002-ben végzett az ELTE Szociológiai és Szociálpolitikai Intézetében, kommunikáció és kutató szociológia szakirányokon. 2009-ben szerzett PhD fokozatot filozófiából. 1999 óta különböző tantárgyakat tanít az ELTE Társadalomtudományi Karán és más magyarországi egyetemeken, a deviancia szociológiája és az információs társadalom témaköreiben. Jelenleg az ELTE TáTK Interdiszciplináris Doktori Programjának oktatója és titkára, valamint az NHIT kutatója. Kutatási területei: társadalmi hálózatok, információs társadalom, filozófiai antropológia, nemzetközi értékszociológiai vizsgálatok.

E-mail: prazsak@gmail.com